

NOTITIA **HUNGARIAE** NOVAE
HISTORICO GEOGRAPHICA

ELABORAVIT
MATTHIAS BEL.

COMITATUM INEDITORUM
TOMUS SEPTIMUS
IN QUO CONTINENTUR
**COMITATUS HEVESIENSIS, CSONGRADIENSIS,
BÁCSIENSIS ET BODROGIENSIS,
ATQUE DISTRICTUS CUMANORUM ET IAZYGUM**

NOTITIA
HUNGARIAE
NOVAE
HISTORICO GEOGRAPHICA,
DIVISA IN PARTES QUATUOR,

QUARUM
PRIMA, HUNGARIAM CIS-DANUBIANAM; ALTERA, TRANS-DANUBIANAM, TERTIA, CIS-TIBIS-
CANAM, QUARTA, TRANS-TIBISCANAM:

Universim XLVIII. Comitatus designatam,
EX PROMIT.

*Regionis Situs, Terminos, Montes, Campos, Fluvios, Lacus, Thermas, Caeli, Solique ingenium, Naturae munera & prodigia;
Incolas variarum Gentium, atque harum mores; Provinciarum Magistratus; Illustres Familias; Urbes, Arces, Oppida, & Vicos
propemodum omnes; Singulorum praeterea, Ortus & Incrementa, Belli Pacisque Conversiones, & Praesentem Habitus;*

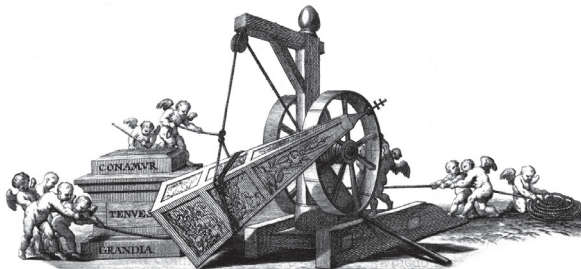
Fide optima, Adcuratione summa,
EXPLICAT.

OPUS, HUCUSQUE DESIDERATUM, & IN COMMUNE UTILE.
ELABORAVIT

MATTHIAS BEL.

COMITATUM INEDITORUM
TOMUS SEPTIMUS
IN QUO CONTINENTUR COMITATUS ADHUC IN MSS. HAERENTES
PARTIS TERTIAE
CIS-TIBISCANAE,
HOC EST,

**COMITATUS HEVESIENSIS, CSONGRADIENSIS,
BÁCSIENSIS ET BODROGIENSIS,
ATQUE DISTRICTUS CUMANORUM ET IAZYGUM.**

BUDAPESTINI
SUMPTIBUS INSTITUTI HISTORICI SEDIS CENTRALIS
STUDIORUM PHILOSOPHICORUM
ANNO MMXXIII.

OPERI EDENDO PRAEFUIT ET PRAEFATUS EST
GREGORIUS TÓTH

TEXTUM RECENSUERUNT NOTISQUE INSTRUXERUNT
BERNADETT BENEI
ZOLTANUS GŐZSY
RUDOLPHUS JARMALOV
GREGORIUS TÓTH
PETRUS TÓTH

PRAEFATIONES IN LINGUAM ANGLICAM CONVERTIT
IOHANNES HIDEG

NOTAS EXPLICATORIAS IN LINGUAM LATINAM CONVERTIT
GREGORIUS TÓTH

TEXTUM SECUNDIS CURIS RECENSUIT
BLASIUS DÉRI

LIBRUM IN HANC FORMAM REDEGIT
GEORGIUS DOMOKOS

A kötet elkészítését és megjelenését támogatta
a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (K 124884).

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

ISBN 978-963-416-366-4

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet,
Benei Bernadett, Gőzsy Zoltán, Jarmalov Rezső,
Tóth Gergely, Tóth Péter, Hideg János, 2023

TARTALOMJEGYZÉK ∞ CONTENTS

ELŐSZÓ	9
FOREWORD	12
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATONS	15
COMITATUS HEVESIENSIS	17
Heves vármegye – Bevezetés	19
Heves County – Introduction	30
COMITATUS HEVESIENSIS	41
PARS GENERALIS	41
Membrum I. Physicum	41
Membrum Politicum	60
PARS SPECIALIS	65
Membrum I.	65
Sectio I. De divisione Comitatus Hevesiensis	65
Sectio II. De situ atque natura Processus Tibiscani	65
Sectio III. De castris et oppidis huius processus	67
I. Castrum Solnocum	67
II. Oppidum Solnocense.....	71
III. Oppidum Thúr.....	72
IV. Oppidum Poroszló.....	72
Sectio IV. De pagis et vicis huius processus	72
§. I. De pagis et vicis huius processus in dextra ripa Tibisci	72
§. II. De pagis et vicis huius processus trans Tibiscum	73
§. III. Praedia	76
Membrum II. De Processu Gyöngyesiensi	77
Sectio I. De situ atque natura huius processus	77
Sectio II. De castris et arcibus huius processus	78
I. Castrum Hatvan	78
II. Arx Bena	82
III. Arx Markasz	83
Sectio III. De oppidis huius processus	83
I. Gyöngyesinum	83
II. Pásztó	85
III. Gyöngyös-Pata	85
IV. Hatvanium	85
Sectio IV. De pagis et vicis huius Processus Gyöngyösiensis	86
Membrum III. De Processu Tarnensi	89
Sectio I. De situ atque natura huius processus	89

Sectio II. De arcibus huius processus	89
I. Arx Agria	89
Sectio III. De civitate Agriensi	106
Sectio IV. De vicis et pagis huius processus	130
§. I. Vici	130
§. II. Deserta	132
Membrum IV. De Processu comitatus huius Matrensi	133
Sectio I. De situ atque natura huius processus	133
Sectio II. de arcibus huius processus	134
I. Arx Sirok	134
II. Arx Szarvaskő	134
Sectio III. De vicis et pagis huius processus	135
COMITATUS CSONGRADIENSIS	139
Csongrád vármegye – Bevezetés	141
Csongrád County – Introduction	151
COMITATUS CSONGRADIENSIS	161
PARS GENERALIS	161
Membrum I. Physicum	161
Membrum II. Politicum	169
PARS SPECIALIS	173
Membrum I.	173
Prooemium	173
Historia liberae regiaeque civitatis Szegediensis	173
Membrum II. De castris vulgo fossatis huius provinciae	200
I. Castrum Csongrad	200
II. Castrum Szintha	201
III. Castrum Földvár	202
IV. Castrum seu fossatum Mártonos	202
V. Castrum Kis-Kanisa	203
VI. Fossatum Osztrova	203
VII. Fossatum Petroszela, antea Péterfalva	203
VIII. Castrum Szegvár	203
IX. Temerkény	203
Membrum III. De oppidis huius provinciae	204
I. Vásárhely	204
II. Szentes	205
Membrum IV. De vicis et praediis huius provinciae	205
§. I. Pagi	205
§. II. De praediis, seu vastitatibus Haruckerii	206
§. III. De praediis C. Alexandri Károlyi	206
§. IV. De praediis comitis Georgii Erdödi	207
§. V. De praediis vice-comitis Andrasii et civitatis Szegediensis	207

§. VI. De praediis Fiscii, seu Aerarii Regii	208
§. VII. Praedia Fiscii	208
COMITATUS BÁCSIENSIS ET BODROGIENSIS	211
Bács-Bodrog vármegye – Bevezetés	213
Bács-Bodrog County – Introduction	221
COMITATUS BÁCSIENSIS ET BODROGIENSIS	231
PARS GENERALIS	231
Membrum I. Physicum	231
Membrum II. Politicum	239
PARS SPECIALIS	243
Membrum I. De civitatibus et oppidis Comitatus Bácsiensis	243
§. I. Báts	243
§. II. Bája	245
§. III. Zombor	245
Membrum II. De arcibus Comitatus Bácsiensis	246
§. I. Arx Bátsiensis	246
§. II. Titul seu Tétel	247
§. III. Agger Petro-Varadini Cis-Danubianus	248
Membrum II. De vicis et praediis Comitatus Bácsiensis	248
DISTRICTUS CUMANORUM ET IAZYGUM SEU PHILISTAEORUM	251
A kunok és jászok kerületei – Bevezetés	253
The Kun and Jász Districts – Introduction	260
DISTRICTUS CUMANORUM ET IAZYGUM SEU PHILISTAEORUM	267
PARS I. GENERALIS	267
Membrum prius Physicum	267
Membrum secundum Politicum	270
PARS SPECIALIS	279
Membrum I. De Districtu Cumanorum Maiorum	279
§. I. Vici	279
§. II. Praedia	281
§. III. Praedia, quae de memoria hominum exciderunt	281
Membrum II. De Districtu Minorum Cumanorum	282
§. I. Oppidum et vici	282
§. II. 1. Colonia Dorosma; 2. Loca anno 1587. insessa	282
Membrum II. [!] De Cumanis Minoribus realis et oculata descriptio	283
§. I. Situs, qualitas soli	283
§. II. Specialia: singulorum locorum descriptio topographica.....	283
§. III. Extractus privilegiorum Cumanorum sedis Halas	291
Membrum III. De Districtu Iazygum, seu Philistaeorum oculata descriptio	293
§. I. Oppidum Jász Berény	293
§. II. Vici et pagi	295
§. III. Praedia	297

BIBLIOGRÁFIA – BIBLIOGRAPHY	299
A Bél által (is) idézett művek – Works cited (also) by Bél	299
Források és szakirodalom – Sources and literature	301
MUTATÓK – INDEXES	305
Helynévmutató – Index of Places	305
Személynévmutató – Index of Names	325

ELŐSZÓ

Szövegkiadás-sorozatunk hetedik kötetében négy szöveget közlünk Bél Mátyás (1684–1749) nagy országismertetésének, a *Notitiának* a kéziratban maradt részeiből: Heves, Csongrád és Bács-Bodrog vármegyék, illetve a jász és kun kerületek leírását. Minthogy e hajdani vármegyék és kerületek – Bács-Bodrog kivételével – teljes terjedelmükben a Trianon utáni Magyarország határain belül helyezkedtek el, nem meglepő, hogy mindegyik leírásról készült magyar fordítás. Az eredeti latin szövege viszont csak az egyiknek, mégpedig Heves vármegye leírásának jelent meg – és még ez a szövegkiadás is sajnos meglehetősen problematikus, mivel nem a megfelelő kéziratot használták fel.¹

A kötet tartalmával kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Heves, Csongrád, illetve a jász és kun kerületek ismertetése, illetve azok első változatai nem Bél Mátyásnak, hanem legfontosabb adatgyűjtőjének, Matolai Jánosnak az alkotásai, aki munkaadója megbízásából, illetve elképzelései szerint utazta be az országot, valamint készítette el a *Notitia* „nyersanyagát”, azaz saját vármegyeleírásait. Korábbi kutatásaink során sikerült rekonstruálnunk 1730 nyarán kivitelezett körútját, amelynek során a Duna-Tisza közét, tehát e vármegyéket is bejárta, sőt, egy hevenyészett térképet is készített e régióról² – vagyis a három megyéről ekkor jegyezhetette fel azokat az adatokat, amelyeket aztán szöveggé formált. Nem csoda ezek után, hogy a Matolai által készített három leírásban vannak toposzok módjára ismétlődő részletek, különösen a természetföldrajzi tagozatban, így a vadállomány vagy a marhatartás leírásakor.³ További nagyon fontos sajátosság, hogy az említett három szöveg közül csupán Csongrád vármegye ismertetését dolgozta át és egészítette ki később Bél – ahogy ez egyébként rendszeren szokása volt Matolai szövegei esetében –, míg a jász és kun kerületek ismertetésén valószínűleg egyáltalán nem, továbbá Heves vármegye ismertetésén is csak igen kis mértékben módosított.

Bács-Bodrog vármegye ismertetése a keletkezés szempontjából kivétel a kötetünkben. Egyrészt a régióra vonatkozó adatgyűjtés – a szövegben szereplő 1727-es adat, illetve más megfontolások alapján – 1727–1728-ban történhetett. Másrészt nincs bizonyíték arra, hogy e vármegyében is Matolai járt volna – bár ezt nem is lehet kizárni.

Az egyes ismertetéseknek megvannak a maguk „erősségei” és „gyengeségei”. Heves vármegye leírásában nagyon részletes a természetföldrajzi tagozat, s azon belül a mezőgazdaság, illetve a halászat leírása – kár, hogy éppen ez a rész súlyosan sérült formában maradt ránk. Ezenkívül a politikai tagozatban is izgalmas az etnikai viszonyok bemutatása. A különleges rész azonban inkább csalódást kelt, és csupán Gyöngyös és Eger korabeli állapotainak leírása emelkedik ki belőle. Csongrád vármegye leírása a legtöbbet Szeged városának leírásával nyújtja, ezen belül is a 18. század eleji várost bemutató tizenkét fejezettel. Ugyanakkor az általános rész, valamint a várak és a mezővárosok leírása alatta marad az elvárásoknak. Bács-Bodrog vármegye leírása sem túl részletes, bár az általános részben több értékes megjegyzést találni, amelyek az adatközlő személyes tapasztalatainak, megfigyeléseinek köszönhetőek, így az állattenyésztés és a halászat leírásánál, illetve a politikai tagozatban a szerbek bemutatásakor. A

1 Bővebben ld. erre kiadásunkban a 29. oldalon.

2 Az 1730. évi adatgyűjtő útra ld. ТóТН 2007. I. 82–83; a térképet ld. MTA Kézirattár Tk. Mo. 20.

3 Így pl. Csongrád és Heves vármegyék leírásában igen hasonlóan írja le a ridegtartásban lévő szarvasmarhák természetét. Ld. kiadásunkban az 54–55. és 166. oldalon. A nemzetiségek leírásában is lehet hasonlóságot felfedezni a két leírás között. Ld. 61–64., 169–171. Szintén igen hasonlóak a nagyvadak megfigyeltetésével kapcsolatos megjegyzések – mindhárom leírásban. Ld. 56, 167, 237.

jász és kun kerületek ismertetésében leginkább a bíraskodás és a közigazgatás leírása érdekes, illetve a kiskun kerület településeinek bemutatása, ahol Matolai lejegyzi a lakosok közelmúltbeli szenvedéseit, amelyeket a Rákóczi-szabadságharc alatti rác pusztítás okozott.

A szövegkiadói munkánk során a legsúlyosabb kihívást Heves vármegye ismertetésének gondozása jelentette. A leírás két „eredeti”, azaz Bél megbízásából készített példányát (**A**, **B**) vízkár érte a kéziratok 1770. évi dunai szállítása során. Az **A**-nak kevésbé, a **B**-nek jobban elázott a gerince, így a szövegnek a gerinchez közeli része elhalványodott, szabad szemmel olvashatatlaná vált (az **A**-ban ez csak egy-két betűt jelent soronként, míg a **B**-ben általában minden sorban másfél-két szót). Úgy döntöttünk, hogy a teljes **A** és **B** – illetve az ezekből alkotott **AB** – kéziratot⁴ restauráltatjuk, hogy minél jobb minőségben tudjuk vizsgálni a szöveget. A restaurálás azonban sajnos nem jelentett teljes segítséget, mert a **B** sérült lapjait még a 18. században egyik oldalról egy papírcsíkkal erősítették meg, s e papírcsíkok eltávolítása után az alatta lévő szöveget már nem lehetett elolvasni. Ahol azonban nem volt papírcsík, ott általában sikerült egy-egy sorvég részleges vagy teljes kiolvasása UV-lámpa segítségével.

A többi kézirat esetében nem adódtak ilyen súlyos problémák. Csongrád vármegye leírásának gondozása és publikálása során leginkább a kései **C** kéziratban előforduló elírások, félreolvasások nagy számmal kellett megküzdenünk, és Bács-Bodrog leírásában is a másoló által elkövetett tollhibák, illetve a rá jellemző helyesírási sajátosságok javítására kellett gondot fordítanunk. A jász és kun kerületek ismertetésének sajtó alá rendezésekor ugyancsak az volt a probléma, hogy a szövegkiadásunk alapjául szolgáló **B** kézirat egy kései másolat, sok írnoki hibával. Ilyen esetekben persze mindig figyelembe kell venni, hogy a sok rossz olvasatot esetleg a lemásolt eredeti kézirat károsodása, hiányai okozhatták, csak éppen a legtöbb esetben a sérült kéziratot leselejtezték, így ezt nem tudjuk ellenőrizni.

A kötet készítésekor sok szakmai és intézményi segítséget kaptunk. Hálásak vagyunk először is Fajt Anitának, a Szegedi Tudományegyetem tudományos munkatársának, továbbá Adamik Lajosnak és Ötvös Péternek a Csongrád vármegye leírásának egyik példányában (**D**) lévő rövid német nyelvű bejegyzések átírásáért, illetve az értelmezésükben nyújtott segítségért. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a Bél Mátyás-kéziratok legnagyobb részének őrzője ezúttal is minden segítséget megadott nekünk a munkánk során, akár a kéziratok restaurálására, akár fotózásukra, akár helyszíni vizsgálatukra volt szükségünk. Nagyon köszönjük ezért Szalai Katalin igazgató asszonynak és a bibliotéka többi munkatársának az együttműködést. Fehrentheil Henriette restaurátor kiváló munkát végzett az említett Heves-kéziratok helyreállítása során – neki is nagyon köszönjük, hogy vállalta és teljesítette ezt a nehéz feladatot. Meglehetősen kalandos módon jutottunk hozzá az UV lámpához, amellyel eme restaurált kéziratok kifakult részeit igyekeztünk elolvasni: némi keresgélés, kérdezősködés után a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárától kaptunk kölcsönbe egy, még az NDK-ban gyártott, kifejezetten kéziratok olvasására szánt darabot, amely kifogástalanul működött. Nagyon hálásak vagyunk a gyűjtemény igazgatójának, Boross Istvánnak, amiért nagylelkűen a rendelkezésünkre bocsátotta ezt a nélkülözhetetlen eszközt.

Előszónk végén újra hangsúlyoznunk kell azt a nem elhanyagolható tény, miszerint kötetünk három ismertetését – bár Bél elvei, beosztása szerint – Matolai János írta, s ezek közül csak az egyiket dolgozta át részben a pozsonyi mester. Ebből látszik egyrészt, hogy Matolai milyen nagy mértékben „dolgozott be” a *Notitiába*; másrészt, hogy mennyire félkész állapotban volt a nagy mű Bél halálakor. Az a tény ugyanis, hogy egyes ismertetésekhez hozzá sem tudott nyúlni – tehát nem tudta az adatközlője által készített szöveget átforgatni –, jelzi, hogy sok tennivaló akadt volna még a *Notitia* körül. A

4 A kézirat jelzete: EFK Hist. I. z (I). Még ld. kötetünkben a Heves ismertetése elé írt bevezetőnket.

befejezetlenség miatti különbségeket, egyenetlenségeket a szövegkiadás-sorozatunk egységes formája talán elfedi, de elfeledtetni semmiképpen sem akarjuk az olvasóval.

Írta bár azonban Matolai a mondott leírásokat, ez a lényegen nem változtat – ha a lényegen azt értjük, hogy Bél volt a kezdeményezője ennek a hatalmas országos adatgyűjtésnek, és az ezzel együtt kibontakozó helytörténeti, „honismereti” irodalomnak, amelyhez Matolain kívül még igen sokan hozzájárultak az egész országból. És a másik lényeges dolog: a mai helytörténésznek, művészettörténésznek, régésznek, és a *Notitia* egyéb használóinak nem annyira a szerző a fontos, mint inkább a régműltből megmentett, átmentett adatok, amelyeket az egyes vármegyeleírások tartalmaznak. Márpedig ilyen adatok bőséggel találhatóak a most közreadott szövegekben is. Ezek felkutatásához és eredményes felhasználásához kívánok – munkatársaimmal, Benei Bernadettel, Jarmalov Rezsővel, Gőzsy Zoltánnal és Tóth Péterrel együtt – sok sikert minden érdeklődő kutatónak.

Székesfehérvárott, 2022. október 20-án

Tóth Gergely

FOREWORD

In the seventh volume of our textual edition series, we are publishing four texts from among the unpublished manuscripts of the *Notitia*, the large-scale country survey by Mátyás Bél (1684–1749): the descriptions of Heves, Csongrád, and Bács-Bodrog counties, along with the description of the districts of Jász and Kun. Since — with the exception of Bács-Bodrog — these former counties and districts were located entirely within the borders of post-Trianon Hungary, it is no surprise that all the descriptions were translated into Hungarian. However, the original Latin text of only one of them, the description of Heves county, has been published — and unfortunately even this edition is somewhat problematic, since an inappropriate manuscript was used for publication.⁵

With respect to the contents of the volume, it is important to mention that the descriptions of Heves and Csongrád counties and Jász and Kun districts, or rather their first versions, are the work not of Mátyás Bél but of his most significant data collector, János Matolai, who travelled the country on Bél's behalf to gather the “raw material” for the *Notitia* — that is, to draft his own county descriptions in line with his employer's instructions and ideas. In the course of our earlier research, we were able to reconstruct the tour he made in the summer of 1730, during which he travelled through the area between the Danube and Tisza rivers, thus including the counties covered in the present volume, even drawing up a rudimentary map of the region.⁶ He must therefore have recorded data concerning these counties during this period, which he then put into text form. Thus, unsurprisingly, Matolai's three descriptions contain a number of topos-like repetitions, especially in the section on natural geography, such as in the description of gamekeeping and cattle breeding.⁷ Another very important feature is that the description of Csongrád County is the only one of the three texts that has been revised and supplemented by Bél — something he typically did in the case of Matolai's texts — while the description of Jász and Kun districts was probably not revised at all, and the description of Heves County was only slightly modified.

In the present volume, the description of Bács-Bodrog County is an exception in terms of its origins. On the one hand, data collection for this region — judging by the presence of data relating to 1727 in the text, and on the basis of other considerations — may have taken place in 1727 and 1728. On the other hand, there is no evidence that Matolai visited the county — although this cannot be ruled out.

Each description has its own “strengths” and “weaknesses”. In the description of Heves County, the section on natural geography (agriculture and fishing in particular) is very detailed — although unfortunately the manuscript has been badly damaged in precisely this section. In the political section, the description of ethnic relations is also fascinating. The special section, however, is rather disappointing, the only highlights being the description of contemporary conditions in Gyöngyös and Eger. The centrepiece in the description of Csongrád County is the account of the city of Szeged, which includes 12 chapters on the city in the early 18th century. However, the general section, and the descriptions of the

5 For more information, see page 29 of this edition.

6 For the data collection tour in 1730, see Tóth 2007. I. 82–83; see the map in MTA Kézirattár Tk. Mo. 20.

7 Thus, for example, in his descriptions of Csongrád and Heves counties, he describes open-air cattle raising in a very similar way (see pages 54–55 and 166 in our edition). There are also similarities between the two descriptions in terms of the remarks on nationalities (see pages 61–64 and 169–171). The comments on the depletion of wild game are also very similar in all three descriptions (see 56, 167 and 237).

castles and market towns, are underwhelming. The description of Bács-Bodrog County is not particularly detailed either, although the general section contains several valuable comments that are owing to the personal experiences and observations of the data collector, such as the description of livestock breeding and fishing, and the presentation of the Serbs in the political section. In the presentation of the Jász and Kun Districts, the description of the courts and public administration is of the most interest, along with the presentation of the settlements in Kiskun District, where Matolai describes the recent sufferings of the population as a result of the raids by Serbs during Rákóczi's War of Independence.

The most challenging aspect of our editorial work was the editing of the description of Heves County. Two of the "original" copies of the description (**A**, **B**) — that is, the copies commissioned by Bél — sustained water damage while being transported via the Danube in 1770. The spines got very wet, that of **A** to a lesser extent than **B**, thus the text adjacent to the spine became too faint to make out with the naked eye (in the case of **A** this involves just one or two letters per line, while in the case of **B** it typically means one and a half to two words per line). We decided to have the complete manuscripts **A** and **B** — and the manuscript **AB** resulting from them⁸ — restored, to allow us to examine text of the highest possible quality. Unfortunately, the restoration was not entirely successful: the damaged pages in **B** had been reinforced with a strip of paper on one side in the 18th century, and when this strip was removed, the text underneath it was rendered illegible. However, where there was no paper strip, it was generally possible to read part or all of the line endings with the help of an ultraviolet lamp.

The other manuscripts presented no such serious problems. During the editing and publication of the description of Csongrád County, the biggest difficulty we faced were the many misspellings and misreadings found in the late manuscript **C**, while in the description of Bács-Bodrog we likewise had to correct clerical errors on the part of the transcriber, and his idiosyncratic spelling. Another problem during the redaction of the description of Jász and Kun districts was that the manuscript **B**, which served as the basis for our edition, was similarly a late copy, containing many clerical errors. In such cases, of course, one should always bear in mind that the many misreadings may have been due to damage or deficiencies in the original manuscript, but since, in most cases, the damaged manuscript was discarded, it is impossible to check.

We received a great deal of help from experts and institutions during the preparation of this volume. Firstly, we would like to express our gratitude to Anita Fajt, a research fellow at the University of Szeged, and to Lajos Adamik and Péter Ötvös, for their help in transcribing and interpreting the brief German notes that appear in one of the copies (**D**) of the description of Csongrád County. The Cathedral Library of Esztergom, where most of the Mátyás Bél manuscripts are held, once again provided us with every possible help in our work, including the restoration of the manuscripts as well as enabling them to be photographed and examined in situ. We are extremely grateful to Katalin Szalai, the director of the library, and to the rest of the library staff for their kind cooperation. Restorer Henriette Fehrentheil did an excellent job on the above-mentioned Heves county manuscripts — we are very grateful to her for agreeing to undertake this difficult task. The UV lamp that we used in our attempts to read the faded areas of the restored manuscripts has quite a story attached to it: after a great deal of searching and enquiry, we were loaned a piece of equipment by the Veszprém County Archives of the Hungarian National Archives. It had been manufactured in East Germany and was designed specifically for reading manuscripts. It worked impeccably. We are highly grateful to the curator of the collection, István Boross, for generously making this indispensable device available to us.

8 The shelf number of this manuscript is EFK Hist. I. z (I). See also our introduction to the description of Heves County in the present volume.

To conclude, we must once again emphasise the crucial fact that the three descriptions in the present volume were written by János Matolai — albeit in accord with Bél's guiding principles and schema — while only one of them was partially revised by Bél himself. On the one hand, this demonstrates the extent to which Matolai was involved in the preparation of the *Notitia*, and, on the other, the incompleteness of the large-scale work at the time of Bél's death. The fact that he had been unable to touch some of the descriptions — in other words, he had not been able to edit and rewrite the text prepared by his data collector — indicates that there was still a great deal of work to be done on the *Notitia*. Although the differences and inequalities resulting from the incomplete nature of the *Notitia* may be somewhat obscured by the unified appearance of our text editions, we certainly do not wish the reader to be unaware of them.

Although Matolai wrote the given descriptions, this does not alter the essential fact that it was Bél who initiated the enormous task of nationwide data collection and the simultaneous emergence of informative local historical literature, to which many others besides Matolai contributed, from all over the country. It is also obvious that for today's local historians, art historians, archaeologists, and other users of the *Notitia*, the author is of less importance than the data contained in the individual county descriptions that have been preserved or salvaged from the past. There is certainly an abundance of such data in the texts published in the present volume. Together with my colleagues Bernadett Benei, Rezső Jarmalov, Zoltán Gőzsy and Péter Tóth, I wish researchers every success in the exploration and effective use of these data.

Székesfehérvár, 20th October 2022

Gergely Tóth